

Мирко Станимировић*

АПСТРАКТ

У овом раду приказани су конкурси за израду урбанистичко-архитектонских решења православних храмова у Нишу, који су реализовани у периоду од 1998. до 2021. године. У протекле две године студентски конкурси за нишке храмове реализовани су у оквиру предмета Сакрална архитектура на Грађевинско-архитектонском факултету Универзитета у Нишу у сарадњи са Православном епархијом нишком. Поред документовања награђених радова, анализирани су резултати конкурса са циљем унапређења конкурсне праксе. Приказ конкурсних радова повезан је и са темом увођења сакралне архитектуре у архитектонски образовни процес, са циљем унапређења процеса архитектонског пројектовања српских православних храмова и са циљем документовања нишких конкурса за израду идејних решења српских православних храмова. На основу приказаних радова и анализе награђених решења указано је на значај овог феномена.

Кључне речи: архитектура, православни храм, конкурс, Ниш

ABSTRACT

This paper presents the competitions for developing urban-architectural solutions for Orthodox churches in Niš which took place from 1998 to 2021. In the past two years, student competitions for churches in Niš have taken place under the theme of “Sacred Architecture” at the Faculty of Civil Engineering and Architecture, University of Niš, in cooperation with the Orthodox Diocese of Niš. In addition to documenting the award-winning works, the paper analyzes the results of the competitions, with the aim of improving competition practice. The review of the competition entries is also related to the possibility of introducing sacral architecture into architectural educational, with the aim of improving the architectural design of Serbian Orthodox churches and documenting the competitions in Niš in order to development ideas for Serbian

Orthodox churches. Based on the entries presented and analysis of the award-winning solutions, the importance of this phenomenon is highlighted.

Keywords: Architecture, Orthodox church, competition, Niš

УВОД

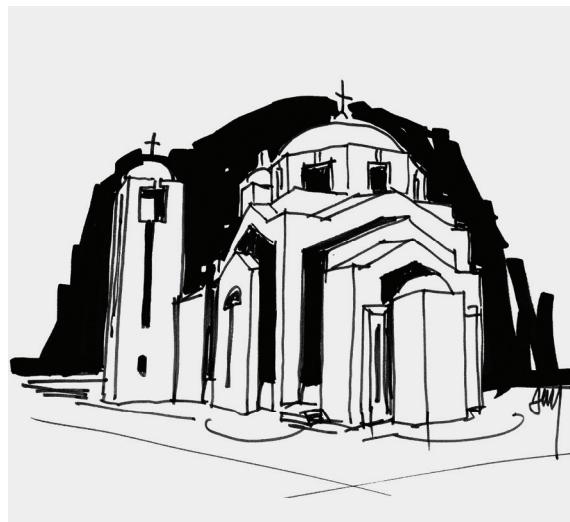
Истраживање савремене српске православне архитектуре се ослања на велику област историје и теорије архитектуре, посебно на архитектуру српских средњовековних храмова. У односу на средњовековну, архитектура српских православних цркава у XX веку је скромније заступљена. Научна заинтересованост за истраживање у оквиру теме српског савременог православног храма евидентна је у научној литератури на крају XX и на почетку XXI века (Damljanović, 2005; Folić, 2010; Folić, 2013; Jovanović, 2007; Kadjević, 2004; 2007; 2013; 2015; Manić et al., 2013; 2015; 2016; Manić i dr., 2015; Manić, 2009; 2016; Stanimirović, 2015; 2016; 2017a; 2017b; 2017c; 2018a; 2018b; 2019; 2020a; 2020b; Stanimirović i dr., 2012; 2015; Stojkov & Manević, 1995). У оквиру овог значајног архитектонског и друштвеног феномена своје место у српској науци заузеле су две значајне теме: образовање и архитектонски конкурс. Едукација је веома важна, јер ће студенти архитектуре пре практичне примене својих знања, вештина и компетенција, стечених на факултетима архитектуре, моћи да се укључе у савремене токове српске сакралне архитектуре. Такође, институција јавног архитектонског конкурса у оквиру архитектонског пројектовања и изградње неког објекта јавног карактера доприноси укључивању стручне јавности у процесе одлучивања и реализације квалитетнијих решења. Споменути феномени усамљено се истражују у оквиру наставе на факултетима у Косовској Митровици и у Нишу. На Факултету техничких наука у Косовској Митровици Универзитета у Приштини тема храмова се проучавала у оквиру предмета Пројектовање духовних објеката од 1996. до 2010. године, према концепту који је поставио проф. др Љубиша Фолић. Од 2010. године назив предмета је промењен у Архитектура храма и према акредитацији из 2014. и 2021. године налази се у оквиру

* др Мирко Станимировић, дипл.инж.арх. доцент, Универзитет у Нишу, Грађевинско-архитектонски факултет, Ниш, wireframe22@gmail.com

мастер студија архитектуре (Акредитација 2021, <http://фтнкм.срб/акредитација-2021-2/>, преузето 2021 12 07). На Грађевинско-архитектонском факултету у Нишу тема архитектонског пројектовања храмова је заступљена од 2018. године у оквиру предмета Сакрална архитектура. Како је студентски конкурс за храм у Нишу реализован две године узастопно у оквиру овог изборног предмета, а први реализовани конкурс за храм је резултирао изградњом Храма Светог цара Константина и царице Јелене (2013) у Нишу, мишљења смо да би требало презентовати нишку праксу савремене сакралне архитектуре, због значаја споменутих тема и због чињенице да студентски конкурси у Нишу нису представљени стручној јавности. Конкурс за изградњу храма у Нишу приказан је на изложби и у Народним новинама, али документација није доступна истраживачима. Љубазношћу аутора првонаграђеног решења Јована Мандића, информације и илустрације су приказане у наставку овог рада.

КОНКУРС ЗА ИЗРАДУ УРБАНИСТИЧКО-АРХИТЕКТОНСКОГ РЕШЕЊА ПРАВОСЛАВНОГ ХРАМА НА ТРГУ УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА У НИШУ

Један од највећих споменика ослобођења од османлијске власти је Саборни храм у Нишу, завршен 1878. године, који је посвећен силаску Светог духа — Светој Тројици. Црква Светог Пантелејмона је завршена исте године кад је и преправљена џамија у цркву Светог Николе. Након изградње ових храмова Нишлије нису добиле нови храм.

Сл. 1. Прва награда – Јован Мандић (извор: архива Јована Мандића) / Fig. 1 First prize – Jovan Mandić (source: Jovan Mandić's archive)

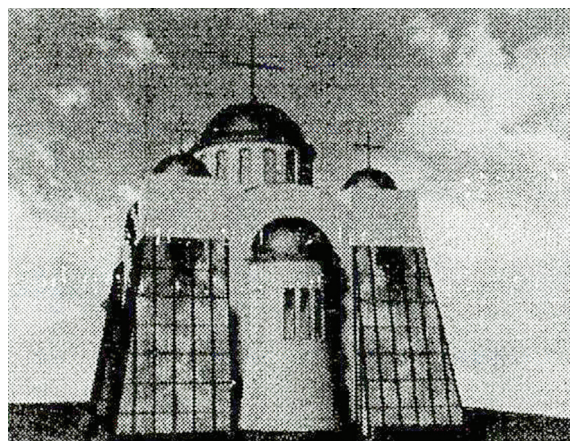
Социјалистички систем у другој половини XX века није био наклоњен Српској православној цркви и тек 1998. године град Ниш је покренуо иницијативу за изградњу новог храма Светог цара Константина и царице Јелене у Парку Уједињених нација у Нишу, након што је то омогућено најпре политичким променама у саставу нишке Скупштине (1996). Тиме је градско руководство одговорило на духовне

Сл. 2. Александар Радовић, Братислав Стојковић (извор: архива Јована Мандића) / Fig. 2. Aleksandar Radović, Bratislav Stojković (source: Jovan Mandić's archive)

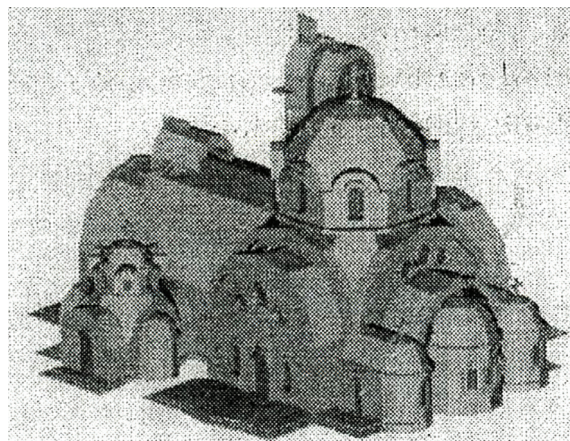
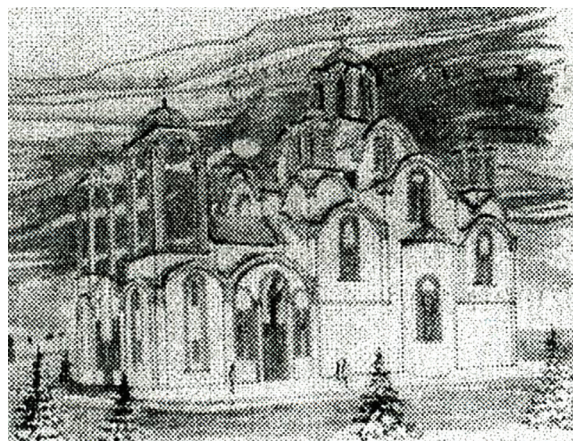
Сл. 3. Иван Димов, Михаило Медведев (извор: архива Јована Мандића) / Fig. 3. Ivan Dimov; Mihailo Medvedev (source: Jovan Mandić's archive)

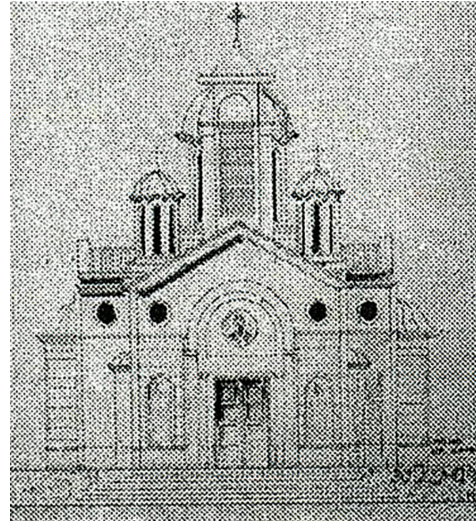
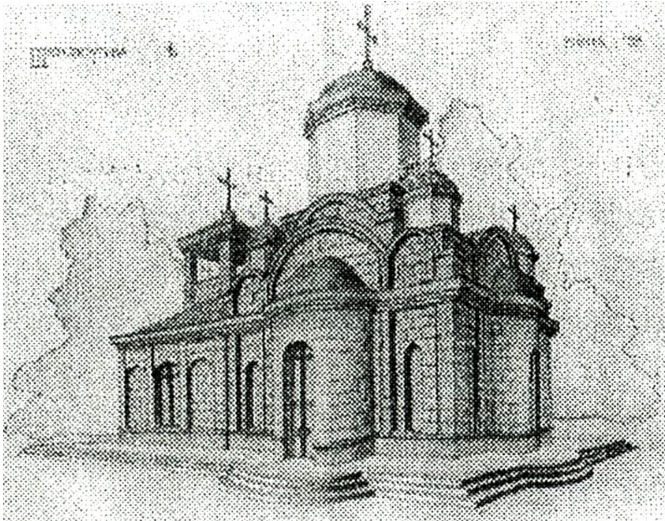

2

3

Сл. 4. Бранимир Ћирић; Мирослав Јанковић и Мирослав Динић (извор: архива Јована Мандића) / Fig. 4 Branimir Ćirić, Miroslav Janković and Miroslav Dinić (source: Jovan Mandić's archive)

потребе Цркве и грађана, али је и најавило постављање споменика у склопу обележавања 1700 година од доношења Миланског едикта, јер је Свети цар Константин рођен у Нишу (Наис, лат. Naissus, грч. Ναισός) 272. године. Овим гестом су и најављени догађаји од 05.10.2000. године. Парк Уједињених нација је саграђен пре 1996. године и почетком XXI века је добио нови назив Свети Сава.

Позивни конкурс за израду идејног архитектонског решења православног храма на Тргу Уједињених нација у Нишу саставио је Секретаријат за урбанизам и комуналне делатности Скупштине Града Ниша, који је распис упутио следећим архитектонским тимовима: Мирославу Јанковићу и Мирославу Денићу (Архи арт), Михаилу Медведеву (Завод за урбанизам), Ивану Димову (Архитектонска радионица), Бранимиру Ћирићу (Завод за урбанизам), Јовану Мандићу (Казабела), Братиславу Стојковићу (Домус), Александру Радовићу (Завод за заштиту споменика културе), Александру Буђевићу (Ниш-пројект), Миомиру Медару (Грађевинар-пројект) и Институту Грађевинско-архитектонског факултета у Нишу (22.08.1999, *Narodne novine*, str. 4).

У распису конкурса који је достављен позваним учесницима 10.07.1998. године наведено је да дужина храма треба бити од 25 до 30м, ширина од 12 до 18м, док висина храма проистиче из димензија основе. Објекат храма треба пројектовати у духу традиције српског црквеног градитељства. Такође је наведено да ће сваки пристигли рад бити обештећен износом који ће одредити Извршни одбор скупштине града Ниша, а избор од приспелих радова извршиће оцењивачки суд именован од Секретаријата за урбанизам и комуналне делатности и Епархије нишке.

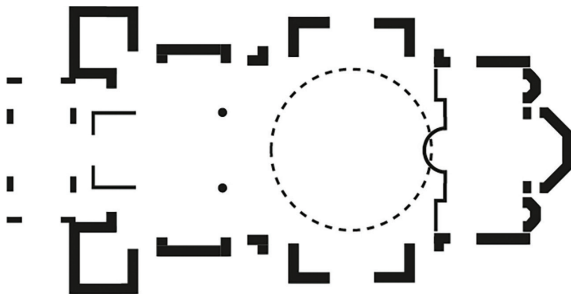
Након расписа, одлуком Скупштине Града Ниша и Епархије нишке именовани су следећи чланови жирија: Његово преосвештенство епископ нишки господин Иринеј – председник жирија; Зоран Живковић, градоначелник

Ниша; Бранислав Јовановић, председник Градске владе; Драгана Цанић, градски секретар за урбанизам; др Боривој Анђелковић, редовни професор Архитектонског факултета у Београду; Миодраг Анђелковић, сликар конзерватор у Заводу за заштиту споменика културе и Слободан Вучковић, Визус.

На седници жирија одржаној 17.08.1998. године, а на основу мишљења његових чланова, по вредностима су издвојени радови Јована Мандића и Александра Радовића. Тајним гласањем (5:2) за победнички рад изабран је рад Јована Мандића. У одлуци жирија се каже да је првонаграђено решење „складно и суптилно, сасвим логично, са прилазом из правца центра града и уз поштовање самог парка. (...) Добро је позивање на традицију, и ово решење представља, на неки начин, реминисценцију на цркву Светог Николе код Куршумлије. То је квалитет, поготово што Мандић не пада у искушење дословног копирања историје.” (Anđelković, 22.08.1999, *Narodne novine*, str. 4).

Након проглашења победника на конкурс у Галерији „Србија” Дирекција за изградњу града Ниша и Друштво архитеката Ниша организовали су изложбу конкурсних радова. Приказано је укупно седам радова, јер се конкурс нису одазвали Александар Буђевић, Миомир Медар и Институт Грађевинско-архитектонског факултета у Нишу.

Храм Светог цара Константина и царице Јелене саграђен је 2013. године. Камен темељац је постављен 1999. године, на основу конкурса из 1998. године за идејно-архитектонско решење православног храма. Храм је изграђен по пројекту првонаграђеног рада, аутора Јована Мандића из Ниша. Овај храм и конкурс заузели су своје место у теорији савремене сакралне архитектуре (Stanimirović, 2017b; Manić et al., 2016; Manić, 2009). Заступамо став да се храмови новијег доба могу поделити у две групе. Прва, бројнија, садржи храмове који су утемељени на традиционалним решењима. Другу формирају храмови који настоје, или да превазиђу

Сл. 5. Храм Светог цара Константина и царице Јелене у Нишу (извор: документација аутора) / Fig. 5. Temple of the Holy Emperor Konstantin and Empress Jelena in Niš (source: author's documentation)

традицију, или да је примене на креативан начин. Храм посвећен Светом цару Константину и царици Јелени у Нишу припада другој групи храмова. Једнокуполном једнобродном храму су додата два западна звоника, који су завршени куполицама. Са јужне и северне стране су додати вестибили, кроз које је могуће приступити броду цркве. Иако постоји неколико композиционих проблема, може се закључити да се Мандић овим храмом удаљио од буквалног подражавања средњовековних споменика креативном прерадом принципа старих рашких храмова са два звоника на западном pročелу (Stanimirović, 2017b).

ИЗБОРНИ ПРЕДМЕТ САКРАЛНА АРХИТЕКТУРА

Изборни предмет Сакрална архитектура на Грађевинско-архитектонском факултету Универзитета у Нишу први пут је представљен у оквиру акредитације интегрисаних академских студија архитектуре 2014. године, на Катедри за конструкције и конструкцијске системе архитектонских објеката. Према спецификацији предмета коју су саставили др Миомир Васов и др Ана Момчиловић-Петронијевић, основни циљ предмета је да се „представе и савладају специфичности и посебни проблеми пројектовања сакралних објеката” (<https://gaf.ni.ac.rs/akreditacija2014>, preuzeto 2021 10 02). Исход предмета је „оспособљеност за препознавање и савладавање архитектонско конструкцијских специфичности пројектовања и моделовања објеката сакралне архитектуре” (isto). Садржај предмета чине семестрални рад, теоријска и практична настава. Теоријска настава је приказана

у форми 15 тематских јединица које приказују: развој сакралне архитектуре и уметности запада, истока и на простору Србије; поделу споменика на стилске групе; унутрашњи простор храма; урбанистичке, архитектонске, конструктивне и инсталатерске захтеве код пројектовања храмова; црквену акустику; домаћа и светска искуства и примере сакралне архитектуре. Практичну наставу чине вежбе, семестрални рад представљају активности уз консултације са наставницима, а завршни рад представља презентацију идејног пројекта сакралног објекта за задати пројектни задатак (isto).

Према актуелној акредитацији (<http://gaf.ni.ac.rs/akreditacija2020>, preuzeto 2021 10 02), која се примењује у школској 2021/22 години, изборни предмет Сакрална архитектура налази се у оквиру Катедре зграде за становање и спецификација предмета је измењена и допуњена према искуству стеченом у реализацији наставе. Циљ наставе је да студенти „усвоје основна знања и да стекну практична искуства из области пројектовања сакралних објеката” (isto). У делу који се односи на исход предмета допуњено је да ће студенти „развијати вештину пројектовања сакралне архитектуре”, као и да ће „постати компетентни да пројектују српски православни храм. Стечена знања и вештине ће примењивати у даљем процесу образовања и у будућем професионалном раду” (isto). Тематске јединице у оквиру садржаја предмета су допуњене следећим темама: проблем сакралне архитектуре; основни принципи пројектовања српских православних храмова; литургијска функција српског православног храма; иконографски програм српског православног храма; архитектонски конкурси за идејно решење православног храма (цркве) и препоруке за пројектовање српских православних храмова.

Како је овај предмет према програму наставе намењен студентима VII семестра, његов почетак је реализован четири године касније, у школској 2018/19. години. Тема већине графичких радова била је српски православни храм. Према природи предмета, студенти који су припадали некој другој вероисповести добили су могућност да за тему узму храм у складу са својим религијским опредељењем. Током школске 2019/20. и 2020/21. године, у сарадњи са Православном епархијом нишком, реализација графичког рада спојена је са институцијом студентског конкурса, на коме су искључиво могли да учествују студенти који су похађали овај предмет. Студентима који нису учествовали на конкурс је било омогућено да предају свој графички рад у оквиру испитних рокова текуће године студија, јер је рад на конкурс подразумевао презентацију и предају рада у одређеном термину. Расписи конкурса, избор чланова жирија, као и извештаји о награђеним радовима спроведени су у оквиру седница надлежне Катедре за конструкције и конструкцијске системе архитектонских објеката.

КОНКУРС ЗА ИЗРАДУ УРБАНИСТИЧКО-АРХИТЕКТОНСКОГ РЕШЕЊА ПРАВОСЛАВНОГ ХРАМА У НАСЕЉУ КАПЕТАНОВЕ ПОЈАТЕ КОД НИША

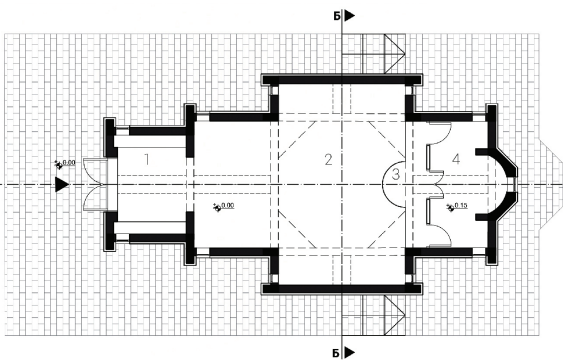
Позив за први студентски конкурс за нишки храм је презентован на првом предавању предмета Сакрална архитектура школске 2019/20. године. На Грађевинско-архитектонском факултету у Нишу (ГАФ) студенти архитектуре програм за израду графичког рада (који представља идејно решење на пројектантским предметима) добијају у форми пројектног задатка, који се доставља у папирном облику на вежбама. Задатак је могуће преузети и са сајта факултета, у дигиталном облику, са адресе која одговара предмету. Пројектним задатком дефинисан је програм на основу кога треба урадити идејно решење, у тачно одређеном плану. Свака недеља у семестру је посвећена појединачном архитектонском *проблему*, као што су: положај објекта на парцели, унутрашња организација простора, конструкција, форма, изгледи, пресек и материјализација. Поред оваквог терминског

плана на вежбањима, задати су и: садржај графичког рада, термин за предају рада и структура бодовања на предмету. Према пројектном задатку, студенти који су похађали изборни предмет Сакрална архитектура имали су задатак да реализују урбанистичко-архитектонско решење српског православног храма у насељу Капетанове појате у околини Ниша у духу православља у Србији, поштујући правила Српске православне цркве. Студенти су радили семестрални рад у групи до 2 (два) студента. На основу смерница за пројектовање храма са предавања, студенти су поред објекта цркве могли да пројектују и мањи парохјски дом. Обавезно је било предвидети просторе олтара, наоса, припрате и евентуално спољне припрате. У

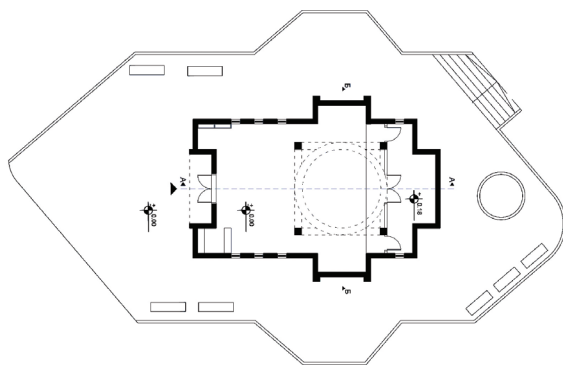
Сл. 6. Прва награда – Јована Јовић и Филип Васић (извор: документација Грађевинско-архитектонског факултета у Нишу) / Fig. 6. The first prize – Jovana Jović and Filip Vasić (source: documentation from the Faculty of Civil Engineering and Architecture, University of Niš)

Сл. 7. Друга награда – Димитра Јездимировић и Михајло Јовановић (извор: документација ГАФ-а) / Fig.7. The second prize – Dimitra Jezdimirović and Mihajlo Jovanović

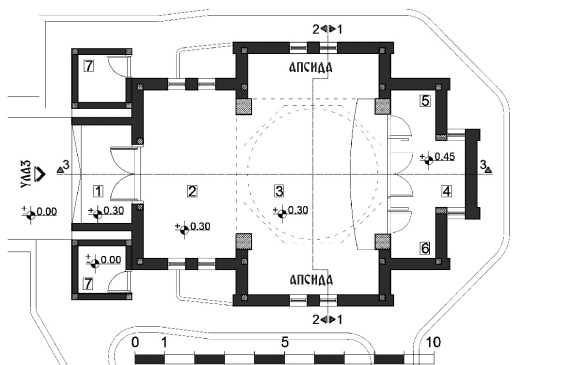
Сл. 8. Трећа награда – Лазаревић Лазар и Милић Петар (извор: документација ГАФ-а) / Fig. 8. The third prize – Lazarević Igor and Milić Petar

6

7

8

склопу троделног олтара требало је испланирати просторе проскомидије и ђаконикона. Осим овако дефинисаног програма студентског конкурса, студенти нису имали увид у чланове жирија, јер су именовани одлуком Катедре у току трајања конкурса. На крају семестра, у договореном термину, студенти су решења предавали на вертикалним паноима 70x100cm уз образложење процеса пројектовања у форми јавних презентација у Свечаној сали Грађевинско-архитектонског факултета Универзитета у Нишу. Предавања у овом семестру су одржали: др Миомир Васов, ванредни професор, др Ана Момчиловић-Петронијевић, доцент и др Мирко Станимировић, доцент. Вежбања су одржали др Мирко Станимировић, доцент и др Христина Крстић, асистент.

Одлуком катедре именовани су следећи чланови жирија: др Миомир Васов, ванредни професор (председник жирија) Грађевинско-архитектонског факултета, свештеник Бобан Стојковић, професор Призренске богословије у Нишу, др Ана Момчиловић-Петронијевић, доцент Грађевинско-архитектонског факултета, др Мирко Станимировић, доцент Грађевинско-архитектонског факултета и др Христина Крстић, асистент Грађевинско-архитектонског факултета.

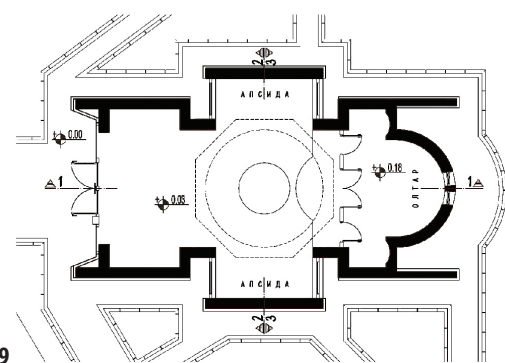
На конкурс је учествовало 13 тимова. Још 13 тимова је предало своја идејна решења у наредном мајском испитном року, после конкурса. Јавне презентације конкурсних радова одржане су 26. фебруара 2020. године. Поред објашњења студената како су одговорили на задатак, овај догађај је имао и едукативни карактер – чланови

жирија су указивали на ситуације које треба поправити у оквиру датих решења. Посебно је било значајно указивање свештеника Бобана Стојковића на функционалне и литургијске аспекте простора храма. Према распису конкурса, који је дат у оквиру семестралног задатка, новчане награде, као и хонорари за учествовање у жирију, замењени су захвалницама Грађевинско-архитектонског факултета и Православне епархије нишке, које су потписали декан факултета проф. др Петар Митковић и Његово преосвештенство епископ нишки господин Арсеније. Жири у споменом саставу споразумно је донео 8. марта 2020. године следећу одлуку: прва награда – Јована Јовић и Филип Васић, друга награда – Димитра Јездимировић и Михајло Јовановић, трећа награда – Лазаревић Лазар и Милић Петар, трећа награда – Немања Јевтић и Сава Момчиловић и признање – Тамара Петровић и Милица Петровић. Уручење захвалница награђеним учесницима није реализовано због новонастале ситуације са вирусом COVID-19.

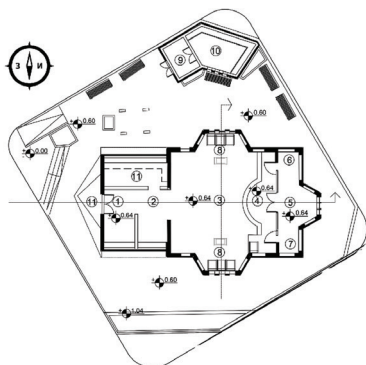
У презентацији првонаграђеног решења Јоване Јовић и Филипа Васића, цркве у манастирима Студеница, Градац и Покајница наводе се као инспирација процесу пројектовања. Поред ових примера, студенти су се позвали и на Храм светлости Тадао Анда из 1989. године и постмодернистичке постулате дате у проширењу гробља Сан Каталдо у Модени, италијанског архитекте Алда Росија из 1971. године.

Рад Јоване Јовић и Филипа Васића представља једнобродни храм са куполом са бочним вестибелима.

Сл. 9. Трећа награда – Немања Јевтић и Сава Момчиловић (извор: документација ГАФ-а) / Fig. 9. The third prize – Nemanja Jevtić and Sava Momčilović
Сл. 10. Признање – Тамара Петровић и Милица Петровић (извор: документација ГАФ-а) / Fig. 10. Recognition – Tamara Petrović and Milica Petrović

10

Наос је од троделног олтара, а на улазном делу се налази нартекс. Вестибили и наос су исте висине и ширине, док је нартекс нижи за 90цм. Олтарски простор је настао постављањем иконостасне преграде са источне стране куполе, на уздигнутој долеји. На истоку је завршен нижом олтарском апсидом, која је изнутра кружног облика и засведена полукалотом, споља тространог полигоналног облика. Конструкција рамова је сакривена у зидовима и у крову, а над гредима, које чине троугао мале висине, подигнут је осмоугаони тамбур на коцкастом постољу и над њим купола, изнутра кружна, споља полигонална. У унутрашњем простору поглед ка иконостасу је неометан и обојен светлошћу бочних и кровних прозора, али и поткуполним амбијентом. Према северу и југу вестибили су са стране просветљени уским и високим бочним отворима. Оштри сенкама је наглашена улога светлости у минималистичком ентеријеру, који крунише Христос Пантократор у куполи храма. Све остале површине у храму су без фресака, у нијанси природног белог сеченог камена, којим је споља обложен већи део цркве. Олтарска апсида и купола су покривене сивим лимом, као и двоводни кровови над бродовима. Увученом дрвеном облогом су наглашени парапети прозора у тамбуру и калкан на западу, изнад улазних врата. Са северне стране храма је отворени звоник, који понавља форму троугла и конструкцију рама.

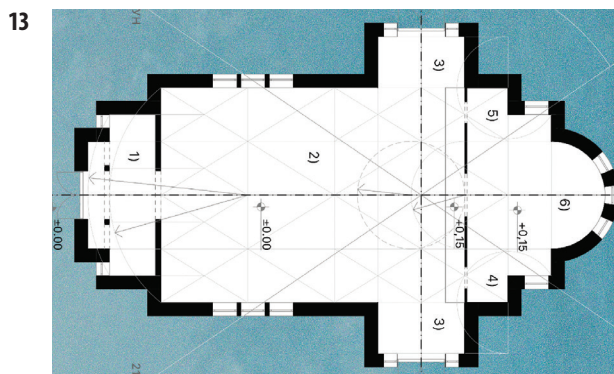
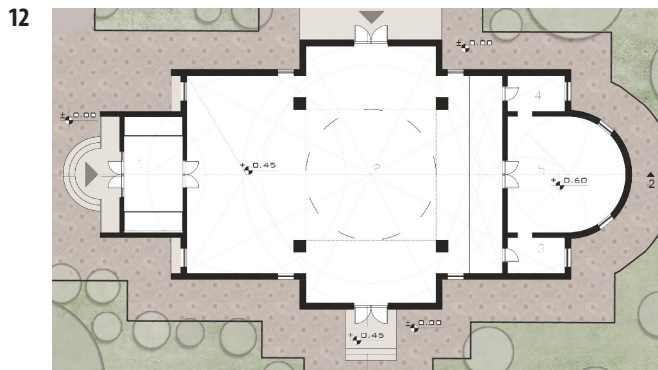
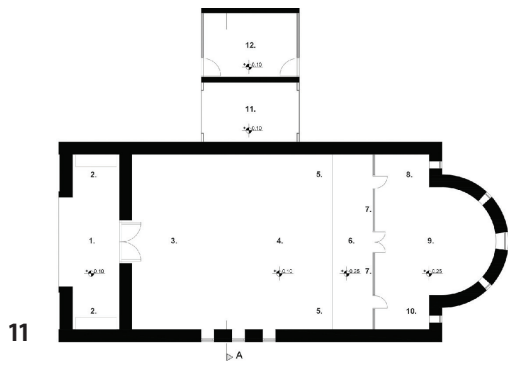
Према мишљењу жирија, првонаграђена црква вешто усклађује литургијски процес, савремену архитектуру, технологију грађења, меру сеоске цркве, као и очекивања верника у погледу форме православног храма. Њена складна композиција се издваја од осталих решења, а свакако је убедљивост аутора у оквиру презентације рада допринела одлучивању жирија у њихову корист. Наиме, не треба сва решења посматрати као аутентичне концепте потписаних аутора. Неки од аутора нису успели да објасне своје решење, што је навело чланове жирија да одустану од вредновања примера који не представљају резултат самосталног студентског рада. Ипак, из свеобухватног сагледавања конкурсних радова може се закључити да је конкурс успешно спроведен – студенти су успели да одговоре на постављени задатак, а нека од решења су веома зрела у композиционом и функционалном смислу. Оно што је примећено да недостаје свим студентима је већа прецизност у приказивању решења (што је у вези са архитектонском писменошћу), конструктивно разумевање архитектонских елемената сакралне архитектуре (пандантифи, тромпе, купола, тамбур итд.) и дубље повезивање литургије и креираног простора.

Код целе генерације је приметно коришћење симбола светлости, као и компоновање архитектонских маса слично концепту протестантизма и у складу са постмодернистичким угледањем на прошлост. Највише

радова заправо припада *средњем путу* развоја српских православних храмова (између традиционалног и савременог модела храма), док су храмови који понављају средњовековна решења или заступају радикални приступ у мањини. То значи да већина студената сматра да развој српске сакралне архитектуре треба наставити у складу са техником и временом грађења. Ипак, у студенским радовима свих генерација које су похађале овај изборни предмет највише проблема има у контролисању креирања простора испод куполе и у горњој зони храма. Према њиховим цртежима, настале форме су оптерећене случајностима или немогућношћу да у потпуности остваре одређену намеру. Иако унутрашњост храмова није задата конкурсом, студентима смо предлагали посматрање насталог унутрашњег простора, како би успешније наставили процес пројектовања. Израда радне макете представља једно од решења овог проблема, али се нико од студената није упустио у такво студирање архитектонског проблема. Боравак на градилишту храма значајно би унапредио осећај студената у простору, на основу чега би са више успеха могли да превазиђу случајно добијене форме и остваре односе архитектонских елемената који указују на успешну композицију архитектонског дела.

КОНКУРС ЗА ИЗРАДУ УРБАНИСТИЧКО-АРХИТЕКТОНСКОГ РЕШЕЊА ПРАВОСЛАВНОГ ХРАМА У НАСЕЉУ ЧАЛИЈЕ У НИШУ

Други конкурс за православни храм је реализован као наставак првог конкурса. Поред Православне епархије нишке, организацији су се придружили Град Ниш и Кластер урбаног планирања из Ниша. Сарадња Града Ниша и Епархије нишке по питању изградње нових храмова у Нишу започета је договорима о локацији могућег храма. Слично првом конкурсном, студентима је дата реална парцела, која је планом предвиђена за изградњу православног храма. Према договору организатора, циљ конкурса није био изградити храм према награђеном решењу, већ започети сарадњу из које би се боље сагледала актуелна ситуација Српске православне архитектуре. Зато су организатори у распису јавног идејног једностепеног урбанистичко-архитектонског конкурса за израду решења православног храма у насељу Чалије у Нишу додали члану коме је наведено да награде нису обавезујуће за изградњу или пројектовање будућег храма. Према идеји наставника који су ангажовани на изборном предмету Сакрална архитектура у VII семестру, на почетку школске 2020/21. године постигнут је споразум о потписивању меморандума о сарадњи између Православне епархије нишке и Грађевинско-архитектонског факултета у Нишу. Основни циљ повезивања ове две институције је реализација конкурса за идејно решење српског православног храма. Грађевинско-архитектонски

Сл. 11. Прва награда – Тамара Марковић и Нађа Мијалковић (извор: документација ГАФ-а) / Fig. 11. The first prize – Tamara Marković and Nada Mijalković

Сл. 12. Друга награда – Стеван Тасић и Филип Филиповић (извор: документација ГАФ-а) / Fig. 12. The second prize – Stevan Tasić and Filip Filipović

Сл. 13. Трећа награда – Миљана Николић и Маријана Минић (извор: документација ГАФ-а) / Fig. 13. The third prize – Miljana Nikolić and Marijana Minić

факултет и Епархија нишка договорили су сарадњу у циљу: међусобне подршке ради организовања изложби, научних и стручних скупова, публикација научних и стручних радова; повезивања научника и стручњака са циљем проучавања и афирмације православља, црквене историје, културе, уметности и архитектуре путем пројеката и других активности; подизања свести локалне заједнице о значају и вредностима културног наслеђа и промоције српске црквене архитектуре. На темељу овог споразума, Епархија је делегирала три члана жирија, који су у оквиру наставе на предмету Сакрална архитектура одржали неколико предавања. Меморандум са Кластером урбаног планирања је раније потписан, у сличној форми

и према општим циљевима архитектуре и урбанизма, док је потписивање меморандума између Града Ниша и Грађевинско-архитектонског факултета у фази преговора. Ипак, Град Ниш је делегирањем главног градског урбанисте омогућио јавну презентацију конкурса и извод из плана генералне регулације подручја градске општине Пантелеј у форми подлога за пројектовање храма и правила грађења. На основу ових договора, на седници Катедре за конструкције и конструкцијске системе архитектонских објеката именовани су следећи чланови жирија: Његово преосвештенство епископ нишки господин Арсеније, декан Грађевинско-архитектонског факултета Универзитета у Нишу др Петар Митковић, редовни професор, др Миомир Васов, ванредни професор – председник жирија, протојереј Бобан Стојковић, професор Богословије Св. Кирила и Методија у Нишу, Димитрије Маринковић, архитекта Епархије нишке, др Мирко Станимировић, доцент, др Ана Момчиловић-Петронијевић, доцент, и др Христина Крстић, асистент.

Пројектни задатак је био дефинисан у распису конкурса, који је јавно постављен на сајту факултета www.gaf.ni.ac.rs, пре почетка наставе у јесењем семестру школске 2020/21. године. За потребе конкурса реализовали смо наменску интернет страницу <https://mirkostanimirovic.wixsite.com/konkurs>, као и плакат који је био постављен на више места на факултету. Пројектни програм, садржај графичког рада и награде конкурса су пратили форму првог конкурса. Учесници конкурса су могли бити студенти који су похађали наставу из изборног предмета Сакрална архитектура и могли су радити у групи од два студента, уз консултације са наставницима на вежбањима и у договореним додатним теминима. У ситуацији пандемије настава на овом предмету је, као и на целом факултету, постављена преко платформе TEAMS. Одлуком Наставно-научног већа, предавања у овом семестру су одржали др Миомир Васов, ванредни професор, др Мирко Станимировић, доцент, и др Ана Момчиловић-Петронијевић, доцент. Вежбања су одржали др Миомир Васов, ванредни професор, др Мирко Станимировић, доцент, и др Христина Крстић, асистент.

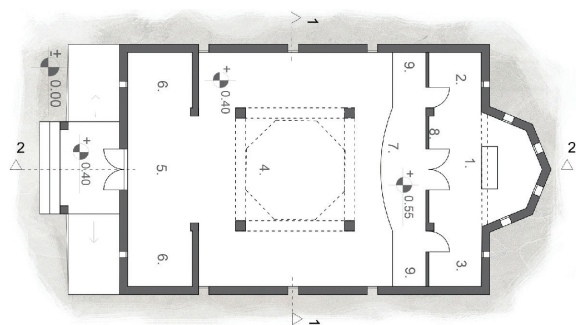
Поред нишких наставника, онлајн предавања су одржали: Његово преосвештенство епископ нишки господин Арсеније (7.12.2020), протојереј Бобан Стојковић (23.11.2020, 14.12.2020) и епархијски архитект Димитрије Маринковић (28.12.2020, 11.1.2021).

На конкурс је учествовало 12 тимова који су презентovali своје радове 10.2.2021. године. Још 8 тимова је предало своја идејна решења у наредном мајском испитном року, после конкурса. Непосредно пре јавних презентација, у свечаној сали Грађевинско-архитектонског факултета, организатори конкурса су нишким информативним медијима образложили значај овог догађаја и постигнуте

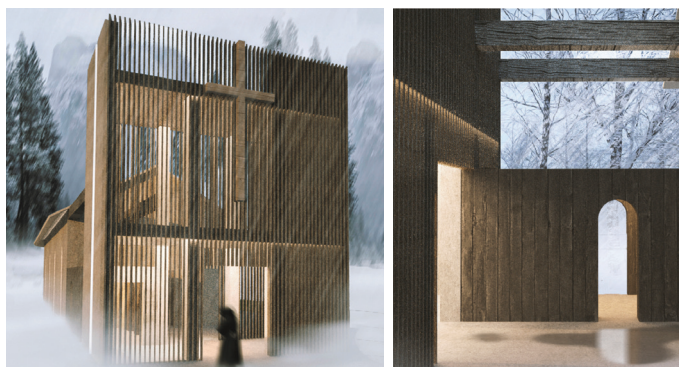
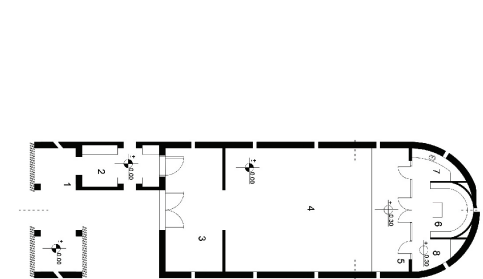
Сл. 14. Трећа награда – Кристина Ђорђевић / Fig. 14. The third prize – Kristina Đorđević

Сл. 15. Признање – Николија Димитријевић и Хелена Стошић (извор: документација ГАФ-а) / Fig. 15. Recognition – Nikolija Dimitrijević and Helena Stošić

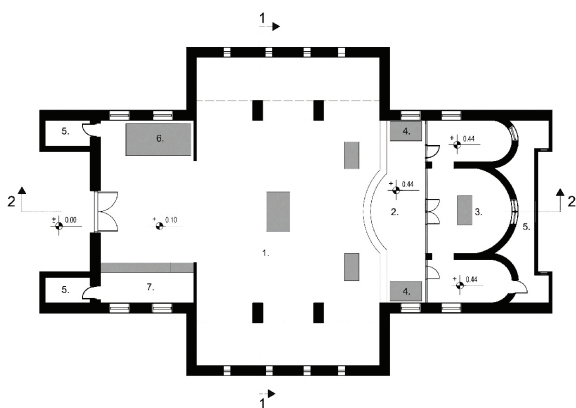
Сл. 16. Признање – Ивана Саздов и Маша Милићевић (извор: документација ГАФ-а) / Fig. 16. Recognition – Ivana Sazdov and Maša Milićević

14

15

16

сарадње. У наставку свечаности, након представљања чланова жирија, декан Грађевинско-архитектонског факултета Универзитета у Нишу др Петар Митковић, редовни професор, и Његово преосвештенство епископ нишки господин Арсеније потписали су пред камерама меморандум о сарадњи, у форми јавне презентације постигнутих договора и у циљу јавног документовања реализованих договора. Сваки тим је презентовао свој рад пред публиком и жиријем у трајању од по 15 минута. Осврт на радове су дали сви чланови жирија, а додатно знање из ових области студенти су добили у обраћањима Нишког епископа и епархијског архитекте.

Одлука жирија саопштена је 24.2.2021, након гласања у затвореним ковертама: прва награда – Тамара Марковић и Нађа Мијалковић (26 бодова); друга награда – Стеван Тасић и Филип Филиповић (21 бод); трећа награда – Миљана Николић и Маријана Минић (19 бодова); трећа награда – Кристина Ђорђевић (19 бодова); признање – Николија Димитријевић и Хелена Стошић (12 бодова) и признање – Ивана Саздов и Маша Милићевић (12 бодова).

Захвалнице награђеним радовима су додељене на свечаном отварању изложбе Сакрална архитектура, која је одржана у Великој сали Универзитета у Нишу од 27. јуна до 2. јула 2021. године у оквиру Видовданске академије „Корени“. Том приликом су уручене захвалнице награђеним радовима првог студентског конкурса и члановима организационог одбора оба конкурса и изложбе. На изложби су представљени искључиво награђени радови, а планирано је да се сви радови презентују у оквиру каталога. Каталог није одштампан, ни уведен у каталогизацију, али је његов садржај објављен <https://mirkostanimirovic.wixsite.com/sakralna-arhitektura>. У њему су поред презентације свих радова приказани и осврти чланова конкурса на предмет Сакрална архитектура и одржане конкурсе.

У својој презентацији Тамара Марковић и Нађа Мијалковић позивају се на симболику броја три: Оца, Сина и Светог духа. Три просторне целине чине њихово решење: црква, наткривени „портал“ (кроз који се пролази на велике празнике) и звоник. Сама црква има три дела: олтар, брод и припрату, а треће повезивање са овим бројем су троструки отвори на цркви и олтару. Њихов концепт израста из њиховог схватања куће за становање, сведене форме и судара модерног и традиционалног. Одвајање простора за продају свећа од ове композиције је добро постављено. Такође, место за паљење свећа исправно се налази у припрати цркве, са леве и десне стране улазног засведеног дела цркве. Врата се према симболици преласка из таме у светлост отварају унутра, иако је црква јавни објекат и према противпожарним прописима би требало применити супротни принцип (ка споља). Но, ових неколико ситуација

недостаје већини православних храмова изграђених у 21. веку у Србији. У погледу форме, првонаграђени рад је једнобродна црква без куполе, са полукружном олтарском апсидом на истоку. Олтар је одвојен од брода цркве високом иконостасном преградом, која се налази на доле издигнутој за два степеника, што није у функцији једноставнијег кретања свештеника. На сличан начин је и величина олтарског простора (трећина цркве) последица случајности, а не дизајна у процесу архитектонског пројектовања. Ипак, како је природа овог и осталих радова студентска, овакви поступци су сасвим очекивани и треба их споменути како би студенти након студија на успешнији начин промишљали архитектуру.

Као и код осталих радова, теме светлости и амбијента су снажно присутне, највероватније због уобичајеног погледа на архитектуру уопште. Наиме, из презентација се може јасно закључити да аутори нису доживљај на литургији вредновали више од профаних мотива, какав може бити светлосни амбијент унутар неког изграђеног простора. Мишљења смо и да сви студенти нису простор храма посматрали искључиво кроз очи верника и њихово учествовање у литургији, већ кроз идеју доприноса идеји еволуције или идеји опонашања српске сакралне архитектуре. И у случају овог конкурса приметан је недостатак схватања простора у горњој зони, што значи да наставни процес наредних генерација треба унапредити у складу са анализираном ситуацијом. Занемаримо ли ове феномене, укупна композиција маса првонаграђеног решења је успешно реализована и њена појавност одговара задатој локацији и програму. Као и у претходном поглављу, остала решења нећемо анализирати, јер је циљ овог рада документовање новијих студентских конкурса у Нишу и отварање новог поглавља у образовању младих архитеката, самим тим и отварање нових питања у оквиру савременог српског сакралног градитељства.

ЗНАЧАЈ СТУДЕНТСКИХ КОНКУРСА У ОКВИРУ ТЕМЕ САКРАЛНЕ АРХИТЕКТУРЕ У СРБИЈИ

Повод за значајније расправе у оквиру српског православног градитељства представљали су конкурси за храм у Тополи 1909. године и на Врачару 1926. године. Критикама ових конкурса је заправо покренут дискурс о формирању духовног и културног идентитета Србије. Због актуелности ове теме, конкурс за храм Светог Саве је често обрађиван у нашој науци (Damjanović, 2005; Jovanović, 2007; Kadijević, 2007; Pešić, 1988). Дискурсу су значајно помогли и остали конкурси за изградњу цркава: у Приштини (1991), Београду (Баново Брдо (1995) и Нови Београд (1997)), Алексинцу (2003), Крушевцу (2005) и Нишу (1998, 2019 и 2020). Они бележе ставове наручиоца и архитеката, али и најављују

нове приступе у решавању овог архитектонског проблема – савременог српског православног храма. У награђеним решењима се може приметити да се мења позиција Српске православне цркве према критеријуму грађења српских храмова. Њена заинтересованост за јавно учешће је велики допринос у решавању проблема савремене српске сакралне архитектуре. Уобичајена појава у новије време је грађење храмова по угледу на средњовековне узорне. Копирање узорних форми најчешће доводи до неубедљиве архитектонске композиције, јер се средњовековни цитати користе у искривљеним формама, често и мимо литургијских потреба. Због тога је доведен у питање захтев наручиоца да се гради у такозваном „српско-византијском“ стилу (Stojkov & Manević, 1995; Manić et al., 2015b; 2013; 2016; Manić i sar., 2015a; Kadjević, 2004; 2007; 2013; 2015; Folić, 2010; Jovanović, 2007; Jovanović, 2013) и у скорије време је замењен захтевом да нови храмови буду пројектовани у духу српског православља. Чињеница да се граде цркве са споменути проблемом искривљеног понављања показује и да одговорност није искључиво у одлукама наручиоца, већ и на архитектима. Мали број архитеката, заправо, наставља дела старих градитеља кроз креативну прераду наслеђених идеја према утицајним факторима. Остали или неубедљиво опонашају традицију или стварају форме које не одговарају ни кретању свештеника ни доживљају верника у храму. Заступамо став да је јавни архитектонски конкурс веома корисна институција, из више разлога. Јавни и значајни објекти у европским земљама се одавно реализују кроз архитектонске конкурсе. Како су услови предатног конкурса за Храм Светог Саве довели у питање парадигму српског храма, стално усавршавање критеријума грађења ће усавршити и сам програм храма, на основу којег се расписује конкурс. Непрестано увећавање искустава са конкурса унапредиће и међусобну сарадњу чланова жирија, представника Српске православне цркве, архитектонских и уметничких институција (факултети, институти и удружења) и државе (Завод за заштиту споменика културе и представници надлежних самоуправа). Након конкурса стручњаци из више дисциплина ће се укључити у процес вредновања презентованих и награђених решења, те са на тај начин архитектонски дискурс српских православних храмова подиже на виши ниво кроз институцију јавног и анонимног конкурса (Stanimirović, 2017b).

Корак који претходи архитектонском конкурсима је унапређење процеса едукације. Студенти архитектуре и архитекти који поседују, поред уобичајеног архитектонског образовања, и функционално знање о српској цркви и историји, литургији, црквеној уметности, традицији и развоју српских храмова, располажу компетенцијама које омогућавају доношење исправних одлука на основу стеченог знања у циљу креативног прерађивања

наслеђеног богатог искуства у сфери грађења српских православних храмова. Поред интерпретације традиције, решавању овог проблема треба додати и обавезан боравак на градилишту у оквиру наставе, како би се омогућило успешније компоновање архитектонских елемената храма. Пионирске подухвате у овом смислу представљају предмет Архитектура храма на Факултету техничких наука у Косовској Митровици Универзитета у Приштини и изборни предмет Сакрална архитектура на Грађевинско-архитектонском факултету Универзитета у Нишу, у оквиру кога се већ две године организује јавни конкурс за идејно решење српског православног храма. Посебно ове ситуације садржана је и у оствареној сарадњи Православне епархије нишке, Грађевинско-архитектонског факултета и Града Ниша, који су своје представнике делегирали као чланове жирија конкурса. Не само да је овај предмет на факултетима архитектуре изузетак, већ је и његова вредност унапређена сарадњом са Његовим преосвештенством епископом нишким господином Арсенијем. Овим путем најављујемо и наставак овог подухвата, усамљеног у архитектонско-наставном смислу. Наредни конкурс у школској 2021/22. години подићи ће лествицу за један подеок – првонаграђено решење спомен храма у насељу Делијски вис биће изведено, уз неопходну разраду пројекта, која ће бити спроведена у оквиру сарадње Епархије нишке, Грађевинско-архитектонског факултета, Завода за заштиту споменика културе у Нишу и Града Ниша. Сви студенти нишког факултета архитектуре ће моћи да учествују на овом конкурсима, а предавања у оквиру предмета ће бити јавна.

Заметак идеје о унапређењу процеса образовања нишких архитеката налази се у пројекту *Храмови о храмовима* (Stanimirović, 2016) и посебно у разговору са архитектом Александром Радовићем, који је 2012. године реализован у Нишу. Поред документовања стања српске архитектуре у 21. веку, методологија архитектонског пројектовања храмова је унапређена констатацијом господина Радовића да се треба бавити и пројектовањем храмова на факултету архитектуре:

„Не мислим да цркву треба радити кроз семинарске или дипломске радове, него као онај свакодневни едукативни процес. [. . .] Кад се наиђе на неки проблем, онда се допринесе да се тај проблем рашчисти. Ако имате као професор групу од 15 студената и сви на свој начин прилазе теми и онда ћете код једног указати на једну појаву, код другог на другу, код трећег на трећу, али ће сви они имати то искуство пред собом. Мислим да је то можда једна платформа која може да гарантује да се краћим путем, за краће време, образује једна нова генерација која ће бити ослобођена могућности да погреша.“ (Stanimirović, 2017a: 16).

ЛИТЕРАТУРА

- Damljanović, T. (2005) *Dva hrama za dve konfesije: traganje za moderno-vizantijskim, Nasleđe*, 6, str. 77-84.
- Jovanović, Z. (2013) *Između krize kriterijuma i novih vizija u sakralnom graditeljstvu Srpske Pravoslavne Crkve na primeru kapele na Bubnju kod Niša, Arhitektura hrama – projektovanje duhovnih objekata*, str. 361-390.
- Jovanović, M. (2007) *Srpsko crkveno graditeljstvo i slikarstvo novijeg doba*, Beograd, Zavod za udžbenike
- Kadijević, A. (2004) *Evokacije i parafraze vizantijskog graditeljstva u srpskoj arhitekturi od 1918. do 1941. godine*, Niš i Vizantija: zbornik radova, 2, str. 382-394.
- Kadijević, A. (2007) *Jedan vek traženja nacionalnog stila u srpskoj arhitekturi (sredina XIX - sredina XX veka)*, Beograd, Građevinska knjiga
- Kadijević, A. (2013) *Strategije novog srpskog crkvenog graditeljstva i njihov uticaj na neposredno okruženje (1990-2012)*, Zbornik Seminara za studije moderne umetnosti Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, 9, str. 103-113.
- Kadijević, A. (2015) *Srpsko crkveno graditeljstvo (1945-2015) – istraživanje i prezentovanje*, Arhitektura i urbanizam posle Drugog svetskog rata: zaštita kao proces ili model - VI konferencija - zbornik radova, str. 157-167.
- Folić, B. (2010) *Traganje za savremenim izrazom u srpskoj sakralnoj arhitekturi, Izgradnja: časopis Ministarstva građevina Narodne Republike Srbije*, 11/12, str. 637-642.
- Folić, Lj. (2013) *Arhitektura hrama: projektovanje duhovnih objekata*, Beograd, Cetinje, Kosovska Mitrovica, Eparhijska radionica za umetničko projektovanje i oblikovanje, Svetigora, Fakultet tehničkih nauka
- Manić, B., Niković A. & Marić I. (2013) *Can non typical traditional forms of sacral space serve as a guide in the development of new forms of religious architecture in Serbian Orthodox Church?*, Actas del Congreso Internacional de Arquitectura Religiosa Contemporánea, 3, pp. 44-51.
- Manić, B., Niković, A. i Marić, I. (2015) *Odnos tradicionalnih i savremenih elemenata u crkvenoj arhitekturi zemalja zapadnog hrišćanstva u XX veku*, Arhitektura i urbanizam, 41, str. 49-62.
- Manić, B., Niković, A., & Marić, I. (2015) *Relationship Between Traditional and Contemporary Elements in the Architecture of Orthodox Churches at the Turn of the Millenium*, Facta Universitatis, Series: Architecture and Civil Engineering, 13 (3), pp. 283-300.
- Manić, B., Vasiljević Tomić, D. & Niković, A. (2016) *Contemporary Serbian Orthodox Church Architecture: Architectural Competitions since 1990*, Spatium, 35, pp. 10-21.
- Manić, B. (2009) *Pristup proučavanju novije sakralne arhitekture u Srbiji – analiza mogućnosti razvoja modela pravoslavnog hrama*, Neobjavljena magistarska teza, Beograd, Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet
- Manić, B. (2016) *Savremena arhitektura crkava Srpske pravoslavne crkve: programske osnove i projektantska praksa*, Neobjavljena doktorska disertacija, Beograd, Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet
- Stanimirović, M., Jovanović, G. i Obradović, T. (2012) *Forma hrama*, Zbornik radova Građevinsko-arhitektonskog fakulteta, 27, str. 115-124.
- Stanimirović, M., Stanković, V. i Jovanović, G. (2015) *Contemporary interior design of Serbian Orthodox temple, The Importance of Place*, 3, pp. 91-102.
- Stanimirović, M. (2015) *Proces projektovanja doma molitve, Crkvene studije*, 12, str. 567-584.
- Stanimirović, M. (2016) *Projekat „Hramovi o hramovima”, Stubovi baštine*, 2, str. 79-83.
- Stanimirović, M. (2017a) *Aleksandar Radović o hramovima, Stubovi baštine*, 3, str. 12-19.
- Stanimirović, M. (2017b) *Arhitektura srpskog pravoslavnog hrama – uticaji i razvoj u prvim decenijama XXI veka*, Neobjavljena doktorska disertacija, Niš, Univerzitet u Nišu, Građevinsko-arhitektonski fakultet u Nišu
- Stanimirović, M. (2017c) *Liturgijska funkcija u arhitekturi srpskog pravoslavnog hrama, Crkvene studije*, 14, str. 689-702.
- Stanimirović, M. (2018a) *Projektovanje srpskih pravoslavnih hramova u 21. veku, Nauka + Praksa*, 21, str. 18-24.
- Stanimirović, M. (2018b) *Povezanost liturgije i arhitekture u pravoslavnom srednjem veku, Vizantijsko-slovenska čtenija*, 1, str. 245-258.
- Stanimirović, M. (2019) *Crkva Sveti Milutin – Problem savremene srpske sakralne arhitekture, Nauka + Praksa*, 22, str. 20-27.
- Stanimirović, M. (2020a) *Intervju: Božidar Manić o hramovima, Arhitektura i urbanizam*, 51, str. 117-127.
- Stanimirović, M. (2020b) *Goran Jovanović o hramovima*, Zbornik radova Građevinsko-arhitektonskog fakulteta, 35, str. 57-65.
- Stojkov, B. & Manević, Z. (ur.) (1995) *Tradicija i savremeno srpsko crkveno graditeljstvo*, Beograd, Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije
- Pešić, B. (1988) *Spomen Hram Sv. Save na Vračaru u Beogradu 1895-1988*, Beograd, Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve